

פרעות בדגסטאן ומרד פריגוז'ין: עדויות לחולשת היציבות החברתית-ביטחונית של רוסיה

גאורגי פורוסקון | 12 בדצמבר, 2023 | גיליון 1800

פרעות בשדה תעופה בדגסטאן שברוסיה, כמו גם המרד של פריגוז'ין, חשפו בעיית יסוד של המערכת הרוסית – מנגנוני הביטחון והשיטור אינם פועלים באופן אפקטיבי נגד תופעות שלא תויגו מראש כאיום למשטר. על רקע ריבוי בעיות הפנים ברוסיה, שלא זוכות למענה, נצברים מתחים בעלי פוטנציאל של מחאה. בחלק מהמקרים, אופי הבעיות (למשל, גורל המגויסים לחזית המלחמה באוקראינה) מקשה על הממשל להשחיר את המחאה הפוטנציאלית כאנטי-משטרית. במקרה של התפרצות עתידית מסוג זה, המערכת תתקשה להתארגן למענה מהיר, ואילו המוחים עשויים לזכות לתמיכה מהאליטות – מה שעלול לסדוק את הסדר הפנים-ממסדי. יש לקחת בחשבון אתגרים אלה ליציבות בניתוח ובחיזוי ההתנהלות של מוסקבה, גם כלפי ישראל, וכן בהערכת הסיכונים שבמגמת האנטישמיות ברוסיה – שבשלב זה לא נראה שקרמלין רואה עצמו מחויב להיאבק בה.

ביטויי שנאה כלפי יהודים וישראלים ברפובליקות המוסלמיות בצפון הקווקז שברוסיה – שבשיאם אירעו התפרעויות בשדה התעופה המרכזי של דגסטאן בסוף חודש אוקטובר – מעידים על תופעות עמוקות במארג החיים החברתי-ביטחוני של רוסיה. התגובה הרופפת מצד הרשויות המקומיות, אשר לא הצליחה לבלום (שלא לומר למנוע מבעוד מועד) כוונה לחולל פוגרום, מלמדת על בעיות מבניות במערכת הביטחון הלאומי במדינה. מדובר בחוסר תפקוד (דיספונקציה) של המנגנונים האמונים על שמירת הביטחון והסדר הציבורי. חוסר התפקוד מתגלה כאשר מתפתח אירוע חריג (הקשור באלמות או בפעילות רחוב המונית) אשר אינו מתויג מראש באופן שלילי במערכת הנרטיבים הרוסית הפומבית.

יודגש כי יש לא מעט נושאים, המושחרים מבעוד מועד על ידי התעמולה והדוברים הרשמיים. אלה האיומים על הסדר הציבורי והפוליטי, על פי ראיית המשטר, דוגמת: מחאה נגד המלחמה באוקראינה, התבטאויות נגד גורמי השלטון, פעילות לטובת זכויות של הקהילות הגאות (LGBTQ+), קידום אג'נדות ונרטיבים שנתפסים על ידי הממשל כ"מערביים" ו"זרים" מדי עבור רוסיה. בכל אלה, מערכת הביטחון והשיטור יודעת לפעול באופן אוטומטי, מתוך הבנה ברורה כי מדובר באיום שיש לסכלו.

לעומת זאת, הבעיה מתחווית באותם המקרים שהפעילות הציבורית אינה נוגעת לתחומים ה"פסולים". ההפגנות נגד היהודים בצפון קווקאז הן דוגמה לכך. המרד של פריגוז'ין הוא דוגמה נוספת.

מערכת הביטחון והשיטור ברוסיה הינה נטולת עצמאות בקבלת ההחלטות במקרים יוצא דופן. למפקדים בשטח לא ניתנת הרשות להפעיל שיקול דעת מחוץ לגבולות הדירקטיבה שניתנה להם מראש, יש אפילו ביטוי שגור ברוסית שמתאר בצורה מדויקת את התפיסה הזאת: "היוזמה העצמית נענשת". לכן, גם כשכוח צבאי חמוש (קבוצת ואגנר תחת פיקודו של פריגוז'ין) נכנס בניגוד לכל חוק אפשרי לשטח רוסיה והשתלט על מטה פיקוד צבא רוסיה בעיר רוסטוב – אף כוח מקומי לא התנגד לו, משום שאיום כזה לא נבחן מראש והמפקדים בשטח לא ידעו איך להתייחס למתרחש סביבם. ברוסיה המודרנית, הנשלטת על ידי מנגנוני הביטחון שהפכו כבר למעין משטרה פוליטית (FSB) באופן שכל פעילות פומבית בלתי מתואמת נדרסת, פקידים זוטרים בכוחות ביטחון התקשו להאמין שאירוע כה גדול לא תואם מראש "למעלה".

בעת הצעדה של ואגנר למוסקבה, מכונת התעמולה והפצת הנרטיבים החלה לפעול בעיכוב של שעות ארוכות, כאשר בכירי הממסד, בראשם הנשיא ולדימיר פוטין עצמו, התייחסו לראשונה לאירוע כ"מרד". עד אז, פריגוז'ין לא תויג כ"גורם לא לגיטימי", זאת לאור תפקידו במלחמה באוקראינה וקשרי עבר בצמרת. יתרה מזאת, בהתאם לפרסום עדכני בעיתון The Moscow Times, עוד ערב המרד היו גורמים במערכת הפוליטית (מפלגה פרלמנטרית "רוסיה הוגנת") שתמכו בו ואף הכינו מופע בפרלמנט, במסגרתו פריגוז'ין צפוי היה לשאת נאום.

מה שקרה בדגסטאן שונה אמנם ממרד צבאי חמוש, אבל דומה בהיבט של הססנות כוחות ביטחון מקומיים אשר לדיכוי המתפרעים. אם נניח שבמקום מטוס מִישראל היה נוחת מטוס עם פקיד בכיר בממשלה שהתייחס באופן לא מכבד למקומיים, והזעם של ההמון היה מוכון כלפיו – סביר כי מנגנוני הביטחון היו מתארגנים מראש ומונעים כל ניסיון להתפרעויות. ובמידה ואלה היו פורצות – מדכאים אותן על הסף, לרבות תוך אלימות פיזית, מעצר במקום של מרבית המשתתפים וכליאתם.

כל זה לא קרה בגלל אותו שיקול בסיסי של חוסר עניין מצד השוטרים לקחת יוזמה. יתר על כן, ההתפרעות נתפסה בהבנה מסוימת, שהרי בשבועות שמאז ה-7 באוקטובר התעמולה הרוסית האנטי-ישראלית, שהיא מוכוונת מלמעלה, הכשירה את הקרקע להתפרצות האנטישמיות, בלי להבין את מלוא המשמעויות.

גם התגובה המאוחרת והמתונה של הממסד משקפת את הבלבול ביחס למתפרעים. בהיבט המשפטי, רשויות האכיפה עצרו מאז הפוגרום מאות בודדות מהאלפים שהשתתפו בו, ורובם המכריע שוחרר אחרי ימי מעצר אחדים בלי שנפתחו נגדם תיקים פליליים. בהיבט הפוליטי, התגובה של השלטונות התמקדה בעיקר בהאשמת "כוחות חיצוניים" במתרחש, תוך צביעת

המשתתפים בהתפרעויות כתור אזרחים תמימים שנפלו קורבן ללוחמה פסיכולוגית זרה, ובסך הכל, זעמם על "פשעי ישראל בעזה" מובן ומוצדק.

ההבדל בגישת הממסד בעקבות האירועים ובמיוחד במהלכם תלוי יותר בנושא המחאה מאשר בביטוייה בפועל. במשך שנים רבות (וביתר שאת מאז הפלישה לאוקראינה), תהליך הערכת המצב של איומי ביטחון ויציבות הפנים ברוסיה – מעוות מאוד. בעיות חברתיות לא זוכות לטיפול, הממסד וכלי התקשורת הלוויאליים למשטר מתעלמים מסדקים ופערם ההולכים ומתרחבים. כתוצאה מכך, התמודדות עם אתגרים שהמשטר מתקשה לקשור ל"איום חיצוני" נראית במקרה הטוב ככיבוי שרפות אחר.

הסוגיות הרגישות בעלות פוטנציאל נפיצות ממשיות להופיע. אמנם אי-אפשר לחזות את התפתחותן, אך ניתן לציין כמה מתוכן שעל הפרק – מחאת נשותיהם ואימהותיהם המגויסים שנשלחו לחזית אוקראינה לפני כשנה ולא צפויים לחזור עד לסיום המלחמה; ביקורת החיילים והבלוגרים הצבאיים על התנהלות רשלנית וכושלת של מפקדים בחזית, שגורמת לאבדות בלתי הכרחיות; הקרנת העוצמה האזורית של שליט צ'צ'ניה רמזאן קדירוב (לאחרונה הוא גרם למושלי המחוזות המוסלמים השכנים להעניק לבנו הצעיר בן ה-15 שורת עיטורי כבוד), שעשויה להרגיז קהלים לאומניים ברוסיה, לרבות במערכת הביטחון.

משותף לכל הסוגיות האלה הקושי של המשטר לבסס נרטיב שולט, שמשחיר מראש את הצד "המערער" ומכין מבעוד מועד הצדקה לפיזור וסיכול של הפעילות/מחאה. יתרה מזאת, בכל אחת מהסוגיות המדוברות קיים פוטנציאל הזדהות רחב בקרב אוכלוסייה ואף חלק מהאליטות עם הצד המוחה. על כן, אם וכאשר נושאי מתח אלה יגיעו להתפרצות, המוחים עשויים להשיג תמיכה מגורמים מסוימים באליטות בזמן שהגישה הרשמית (ממסדית-תעמולתית) טרם גובשה. במקרה כזה, יציבות המשטר תהיה בסכנה, משום שהמערכת תתקשה להגיב במהירות, ואילו הצד הפעיל – המוחים ותומכיהם – עשויים לקבוע עובדות בשטח ואף לעצב את הנרטיב המתפתח באופן שיחייב את השלטונות להתאים את תגובתם בזמן אמת, או אפילו יגרום להם להכיל או לקבל את דרישות המוחים.

ניתן לגזור מכאן שתי מסקנות חשובות לישראל. ראשית, ישראל רגילה לראות ברוסיה מערכת יציבה (יש שיגידו אף מונוליטית), שמנהלת את מדיניותה הבינלאומית באופן סדור ומחושב. אך יציבות מוערכת זאת אינה כה מובנת מאליה. על אף תמונת הלכידות המצטיירת, קשה מאוד עד כדי לא אפשרי לקבוע את מידת השברירות של המערכת שמוביל פוטין. אין באמור לטעון כי המערכת עומדת בפני התפרקות, אך יש לקחת בחשבון תרחישים של ערעור הסדר הפנימי הקשיח.

מסקנה שנייה עבור ישראל היא, שבעת הנוכחית לא נראה שלצמרת הרוסית יש אינטרס מובהק להשקיע משאבים (בראשם המשאב התודעתי-תעמולתי) במאבק באנטישמיות. הממסד צפוי להעדיף על פני המהלך הלא-פופולרי את המצב הקיים: התעלמות ממקור הבעיה - תעמולה אנטי-ישראלית והזנחה כלכלית-חברתית של מחוזות צפון קווקאז - והכלת האירועים

שכבר קרו, כדי לא להתסיס את השטח ולא לשנות באופן חד מסרים הרשמיים. מצב זה משאיר פתח לאירועי אנטישמיות חדשים ברוסיה ככל שהמלחמה בעזה והרטוריקה האנטי-ישראלית בהקשר זה יימשכו. על ישראל לקחת זאת בחשבון ולהיערך להתמודדות עם איומים וסכנות שישראלים וקהילות יהודיות ייחשפו להם ברחבי רוסיה, באמצעות ליווי ביטחוני במידת הצורך, אזהרות מסע, ואף היערכות להגברת קצב העלייה.

עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט